

Sok zaj egy tojáslepényért

Kemény Zsigmond a nemzetiségi kérdésről

Kemény Zsigmond korai életművében nem találjuk meg annak módszeres fogalmi kifejtését, hogy szerinte mi konstituálja a nemzetet; az 1848-as politikai fordulat előtti pályaszakasz vonatkozásában főleg történeti fejtegetéseiből vonhatunk le erről következtetéseket. Az azonban már első, közreadója, Papp Ferenc szerint 1837 és 1839 között írt regényéből – megmaradt töredékei az első világháború kirobbanásának évében jelentek meg –, kiderül, hogy kiindulópontja Szent István Intelmeinek utólag sokat vitatott passzusa az egynyelvű és megszokású „regnum” gyenge és esendő voltáról, amelyből utóbb a „befogadó nézet” koncepciója kialakult. Az erdélyi fejedelemség születését megelőző évtizedekben játszódó regény egyik megjegyzéséből azt szűrhetjük le, hogy az Intelmeknek ez a citátuma egyrészt Kemény szerint helyes, másrészt az államalapító király utódai nem ennek értelmében jártak el.¹ Abból, hogy Erdélyt több etnikum lakja, az író nem a nemzetiségi kérdést, illetve a kialakuló modern nemzeti öntudat(ok) kifejlődését tartja döntő tényezőnek, hanem a szociális és gazdasági problémákat; első történeti visszatekintésében csak két bekezdésben érinti a fejedelem kori Erdély román és szász népességét, s a két, jogi tekintetben oly különböző helyzetű etnikummal kapcsolatban azt emeli ki, ami saját kora, a XIX. század „polgárisodása” szempontjából megfontolandó előzmény: a szászok szorgalmát, műveltségét, azt, hogy jó gazdák és szorgalmas építők, hogy háborúk idején igyekeznek pénzzel megváltani magukat, a románokról azt, hogy se szabadságuk, se birtokuk, hogy magyar nemesek jobbágysai, s hogy áldatlan viszonyok közt laknak.²

A XIX. század nagy erdélyi liberális nemzedéke a modern nyugat-európai szabadságesezmék megvalósításával akarta átalakítani az unió révén egységesülő magyar államot; az egyik főcél a Magyarország és az Erdélyi Nagyfejedelemség közötti közjogi viszony visszaállítása, az unió megvalósítása. Az erdélyi szász nemzetre és a nagyrészt jobbágysorban élő román etnikumra e célképzet szempontjai szerint tekint Kemény: a románok olyan tömegként jelennek meg előtte, amelynek jogokat kell adni, amelyet föl kell szabadítani a többi jobbággal együtt – ez 1848-ban megtörténik. A szászok a másik végletet jelentik, a nemzeti jogokkal rendelkező, elkülönülő népességet, a birodalmi centralizmus potenciális szövetségesét. Kemény 1851-ben írt, de döntően az 1690 utáni erdélyi viszonyokat áttekintő tanulmányában³ Erdély egyedülálló történelmi szerepére hívja föl az általa alapos okkal tájékozatlannak tartott magyarországi közvélemény figyelmét, így arra, hogy Buda 1541-es, a törökök által történt elfoglalása után Erdély és a Partium „lón a magyar nemzetiség és alkotmányosság súlypontjává”,⁴ őrizte a protestantizmust, az

1 *Töredékek az „Izabella királyné és a remete” című regényből.* In *Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái.* Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: Papp Ferenc. Franklin Társulat, Budapest 1914, 105. p.

2 Kemény Zsigmond: *Historiai töredék.* In *Báró Kemény Zsigmond hátrahagyott munkái.* I. m., 423–424. p.

3 Kemény Zsigmond: *Visszatekintések Erdély múltjára és gr. Bethlen János politikai pályájára.* In uő: *Élet és irodalom. Tanulmányok.* Szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta: Tóth Gyula. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1971 (Kemény Zsigmond Művei), 41–[121.] p.

4 I. m., 43. p.

alkotmányosságot s a nyelvet – ez utóbbi révén Kemény szerint egyben a magyar nemzeti eszmét is: „Érezték ezt pártkülönbség nélkül minden művelt és melegkeblű hazánkfiái, s nem csoda, ha midőn Pozsonyban latin törvény, Bécsben német központosítási irány uralkodott, a részvét szünetlen új táplálékot nyert Erdély iránt, hol a nemzetiség utolsó védbástyái lerontva vagy elgyengítve még nem valának.”⁵ Kemény véleménye az, hogy Erdély politikusai hibát követtek el, amikor a „Leopolddali kötlevel” után ahhoz ragaszkodtak, hogy megőrizték, amit az önkormányzatiságból még meg lehetett menteni. Ezt indokolhatta ugyan, hogy Magyarországon már semmi sem állta útját a birodalmi centralizációnak, Erdélyben viszont megvoltak még az alkotmány romjai – de ezzel egyben eljátszották az utolsó esélyt a két magyar állam egységének visszaállítására, pedig együtt többet tehettek volna az abszolutizmus ellen. A szász–magyar ellentétek a leopoldi diploma után létrejött közjogi helyzetben alakultak ki; a szászok Bécsbe mentek az adókivetés és -behajtás miatti panaszaikkal, ennek következtében jött létre a császárvárosban az erdélyi kancellária, amely fölénybe került az egyébként a Szászföldön működő erdélyi főkormányzásokkal szemben. A románok viszont szenvedő alanyaivá lettek az abszolutizmusnak, részben az úrbérrendezés elmaradása, részben egy részük görög katolikus hitre térítése miatt, azaz a magyarok szövetségesei is lehettek volna a szász törekvések ellen. Csak éppen nem volt olyan magyar erő, amely a nemzeti igények érvényesítéséért síkraszállt volna – az arisztokrácia aulikusává vált, s átvette a német nyelvet. II. József reformista intézkedései visszahatásként fölkellették ugyan a nemzeti öntudatot, de egyben az „illiberalizmust” is: „Visszaköveteltettek a jogok, ha kártékonyak valának is, azért, mert veszélyesebb volt az önkény, mely azokat eltörölte. [...] A magyar az erőszakolás által makacssá tetetvén, nem akart többé a legártatlanabb és leghasznosabb reformban mást látni, mint ármítást, ha kecségtetőnek tűnt föl, vagy veszélyes célzatot, mely később fog leleplezteni.”⁶ A magyar ellenzék két ága különböző okokból ellenezte a Bécsből jövő reformokat: a többség ragaszkodott a nemesi előjogokhoz, a liberálisok viszont elutasították a francia forradalom módszereit, amelyekhez szerintük a reformfolyamatok vezettek volna. Az unió ötlete egyébként, mondja Kemény ebben a tanulmányában, eredetileg a központban, Bécsben merült föl, Erdélyben azonban nem pártolták, s utóbb a terv elhalt, a magyarországi és az erdélyi kancellária egyesítése pedig személyi érdekek áldozata lett. Az erdélyi országgyűlést 1811-től nem hívták össze, 1834-ben viszont, amikor az összeült, feléledtek a szász–magyar ellentétek, amint azt az idézett visszatekintő tanulmányban olvassuk. Néhány évvel később azonban Kemény azt állítja, hogy 1834 a szász elzárkózás megszűnésének éve; a szász polgárság képviselői ettől kezdve működtek együtt a szabadelvű magyar politikusokkal. A reform hívei tulajdonképpen két fő csoportra támaszkodhatnak, a magyar városi rendre és a polgárosulásban élen járó „szász nemzet”-re; az ugyan szokás, nyelv, alkotmány és szellem terén elkülönül a magyaroktól, de „páratlan becsű magányjoga által minden el nem fogult magyar előtt régóta határtalan méltánylást vívott ki magának”.⁷ Mindez viszont egy megoldhatatlannak tűnő problémát is hordozott: a

5 I. m., 47. p.

6 I. m., 66. p.

7 Kemény Zsigmond: *A Pesti Hírlapnak „A testvérhon” című vezércikkéről*. In uő: *Korkívánatok. Publicisztikai*

gazdasági és polgári elmaradottság leküzdése a két haza egybeforrasztásának függvénye – az unió egyik járulékos haszna ugyanakkor több szabadelvű erdélyi magyar politikus szemében az, hogy magával hozná a magyar arányszámok növekedését. Komoly okunk van feltételezni azonban, hogy Kemény nem osztja maradéktalanul azt az elképzelést, hogy a nemzet alapja a közös eredet, az azonos nyelv és a közös kultúra volna. A *Históriai töredék*ben például „idegen nemzetüként” a külföldiek jelennek meg, az etnikai származás – Szapolyai János kapcsán – érdektelenné válik, csakúgy, mint Kemény *Izabella királyné és a remete* című regényében, föl sem merül az egymással szemben álló pártvezérek származása, Fráter György horvát, Petrovics Péter szerb volta. Egyébként a későbbi Kemény-regényekben, tanulmányokban sincs utalás a szereplők tényleges vagy feltételezett román származására, akár a Nopcsákról, akár a Jósikákról ír. Kemény élt román környezetben is, de például a gyermekkori élményeiből táplálkozó *A szerelem élete* című elbeszélésében alig egy-két földrajzi és személynév utal a közeg román részére. Még érdekesebb, hogy Kemény később nem utal munkáiban az 1848–1849-es magyar–román harcok áldozataira, arra sem, hogy a román felkelők Zalatna magyar polgári lakosságát lemészárolták. Az 1784-es román felkelést sem etnikai feszültségekre, hanem szociális-civilizációs problémákra vezeti vissza, és „parasztlázadás”-nak nevezi. Másrészt viszont a kor a nyelvi nacionalizmus kora, Kemény is a nyelvtől és az irodalomtól várja a társadalmi megújulást, a liberális eszmék győzelemre juttatása viszont szerinte bizonyos fokú centralizációt feltételez. Mégis valószínűnek látszik, hogy az író későbbi, 1851-es és 1861-es állásfoglalásaihoz a közös etnikumtól és nyelvtől független nemzet léte – vagy feltételezése – ad alapot.

Erdély problémája tehát az, hogy az unió a történeti folytonosságból logikusan következik, de erről a lakosság körében nincs közmegegyezés. A románság már abszolút többséget alkot a fejedelemségben, de jogai csak a három nációnak vannak: a magyarnak, a székelynek és a szásznak. Jogon kívül áll az ortodox vallás is – ezt Kemény tételesen is anomáliaként említi a bukás után a két Wesselényi Miklósról írott tanulmányában. De azok az elemek, amelyek utóbb az irodalmi transzszilvanizmus hivatkozási alapjává, a türelem és megértés bizonyítékáivá, egy szabad világ létének argumentumaivá váltak, tudniillik a három nemzet – a magyar, a székely és a szász – és a négy bevett vallás jogegyenlősége, melyeken „nyugvék” az alkotmány, szerinte a bukás garanciái voltak: „A hivatalok papiroson egyenlőleg osztatának el, minden befolyás szorosán kiméreték és meglátoltatott, hogy se nehezebbnek, se könnyebbnek ne találtassék. A szembetett érdekek Cerberusként ellenőrizték egymást, s úgy kimarták minden pozícióból, hogy végtére a befolyás [...] egészen a hivatalszobákba vonult, s Erdély a sokféle garanciák dacára – sőt tán éppen azok miatt – könnyen süllyedt a korlátlan abszolutizmusba.”⁸ A garanciák okozták, hogy a politikai ellentétek vallásos mezben is jelentkeztek – 1791 után az ellenzék főleg protestánsokból, a kormánypárt pedig katolikusokból állt. Vannak, akik amellet érvelnek, hogy az alkotmányból az autonómiák rendszerét is ki lehetett

írások 1837–1846. Összegegyűjtötte, a szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta: Rigó László. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1983 (Kemény Zsigmond Művei), 157. p.

8 Kemény Zsigmond: *Visszatekintések Erdély múltjára és gr. Bethlen János politikai pályájára.* I. m., 87. p.

volna alakítani. De az erdélyi alkotmány – a liberálisok szemszögéből – kíméletlenebb a jobbágyokkal szemben, melyeknek többsége egyébként román.

Kemény álláspontja azonban már 1848-ban, a *Kortelkedés és ellenszerei* idején világos: a feladat a politikai jogok átruházása, a népnevelés és a népvagyonosodás, a polgári szabadság „megalapítása”; de a magyarok „hivatása” „terhesebb”, mint a nyugat-európaiaké:

„Kötelességünk előmozdítani a liberalizmust és nem hanyagolni el nemzetiségünket, noha e két hitre-bízottság érdekei olykor meghasonlanak, útjai keresztülvágják egymást, irányai különszakadnak.

Kielégíteni az emberiséget és véreinket: ez azon Ulixes-ij, melyet a nyers tömeg minden állati erejével fölvonni soha nem fog.” A gondolatmenet végén ott szerepel, hogy ez bizonyára népszerűtlen gondolat, de a nép jólétét jobban akarja annál, hogysen ezt elhallgassa.⁹

Kemény politikai publicisztikájában a nemzetiségi kérdés 1842 körül jelenik meg, méghozzá két vonatkozásban: az egyik az állam hivatalos nyelvének kérdése – ez több írásában szerepel –, a másik a pánszlávizmus és az ekkor ehhez is kapcsolódó dákoromán elmélet, azaz az ebből formált jogkövetelés kérdése – erről egy megyei közgyűlésen beszélt: „Uraim! ellenünk tör a kultúra, de ellenünk a barbariész is. Horvátország szélétől a Kárpátok párkányáig idegen ajkú népe ellenhatása fejlík ki. És szomszédunk, a havasföldi két fejedelemség, nem feledé el Dácia nevét, s azon kort, mely eltűnt, de emléke kísértő halottként jelenik meg. Úgy állunk mi a fenyegető elemek közt, mint az indus, midőn az őserdők meggyúladnak. Ő a vészben nem csügged el, hanem éles tapintattal választ egy kört magának, s onnan minden avart, ágot s más égő anyagot kiirt. Szabadulására a sorstól csak egy rövid óra van kimérve, s istenemre! ha késnék, a lángok feje fölött egybecsapni fognának. Nekünk ezen védkörünk a szabadelvűség.”¹⁰

A szász–magyar ellentét a nyelvkérdésben éleződik ki. Kemény vitatkozni kényszerül több olyan szász, illetve osztrák röpirattal, amelyeknek szerzői a német vámunióhoz való csatlakozás feltételeként szabják meg a „magyarománia” leállítását, s amelyek szerint a civilizálatlan magyarok el akarják nemzetietleníteni – gyakorlatilag ki akarják irtani – a hazai népeket, s miután a horvátországiakkal ezt nem tehetik meg, így a „szoros értelemben vett magyarföldi”-eket, noha a polgárosodás bázisát éppen a német és szláv városlakók adják. Kemény viszont egy, a magyar nyelvről fölterjesztett erdélyi törvényjavaslat alapján éppen azt állítja, hogy a magyar nyelv tervezett államnyelvvé tétele sehol sem érinti a helyi belső – törvényekkel biztosított – nyelvhasználatot, a szászföldi német nyelvű közigazgatást.

9 Kemény Zsigmond: *Kortelkedés és ellenszerei*. In uő: *Változatok a történelemre. Kortelkedés és ellenszerei – Forradalom után – Még egy szó a forradalom után*. Szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket írta: Tóth Gyula. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1982 (Kemény Zsigmond művei), 56. p. Schlett István ezt a reformkor, a forradalom és szabadságharc, illetve a kiegyezés egész generációja egyik legfontosabb, a XX. századi magyar történelmet is meghatározó kérdésének tekintheti, hiszen a valamivel terjedelmesebb passzust, amelyben az idézettek is szerepelnek, mottóként illesztette az 1868-as nemzetiségi törvény vitájáról kiadott szövegválogatást bevezető tanulmánya elé: *A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868*. Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: Schlett István. Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány – Kortárs Kiadó, Budapest 2002 (Magyar Néző), 5. p.

10 Kemény Zsigmond: *Beszéd Kolozs megye közgyűlésén, 1842. július 26-án. (Részlet.)* In uő: *Korkívánatok*. I. m., 120. p.

Az említett törvényjavaslat hivatalos nyelvvé a latin helyett a magyart akarta tenni – visszaállítva a Diploma Leopoldinum előtti állapotokat –, a német nyelv hivatalossá tételéről szó sem lehetett. A javaslat Bécsbe való fölküldését a szászok sokáig opponálták, s bár végül rátették pecsétjükét, ez már előrevetítette az 1848-as szembefordulást. A nyelvvita Kemény szerint csak a reformok behozatalának, illetve az uniónak a késleltetésére szolgálhatott; egyébként bizonyította, hogy az erdélyi törvényjavaslat sokkal méltányosabb, mint a magyarországi – azonos tárgyú – 1840. évi 6. törvénycikkely. A szászok gyakorlatilag két államnyelvet akarnak, s ez ellentmond a liberális nemzetállam koncepciójának. De az is fontos szempont, hogy a királyföldi szász nyelvi jogosítványok alkalmazása az ott élők legalább felét kitevő románok (s kisebb számú magyarok) hátrányára történik, noha II. Endre eredeti – az erdélyi jogba beépülő – adománylevele szerint a szászok és a köztük élő románok köz- és magánjogi viszonyai azonosak, s „az unió,¹¹ melyre esküt tevénk, kölcsönösen minden lakosít a királyi földnek a más két nemzet¹² védelme alá helyezi, s hogy nekünk tulajdonképpen nem állana szabadságunkban szemet húnyni oly tényre, mely a népesség egyik hasonfelének politikai jogkörét megsemmisíti addig, míg az idegen ajkú másik fél sibboletjét kimondani nem tudja”.¹³ Később is megszólalta szászföldi románok jogegyenlősége, illetve az egyik ottani református egyházközség anyanyelvhasználata érdekében. Mindazonáltal a nemzetiesedést tartja az egyik legfontosabb koreszmének, a központosításról pedig ő maga is tudja, hogy az a magyarosítás egyik eszköze. 1847-ben, már Pestre költözve, az egyik cikksorozatában Pest megye egyik az évi közgyűlési határozatát vizsgálja, mely I. Béla király törvényére hivatkozva falvanként két képviselőt szeretett volna a képviselőházban látni. A határozatot több vonatkozásban is bírálta – bizonyítván, hogy az így kiválasztottaknak vagy a függetlenségük, vagy a hatásuk, vagy a szakértelmük volna megkérdőjelezhető –, másrészt viszont kiszámítja, hogy e határozat alkalmazásával a magyaroknak feleannyi, a szlávoknak kétszer annyi képviselőjük lenne, mint amely a nemzetiségi arányoknak megfelelne, tekintettel a magyar helységek átlagosan jóval nagyobb lélekszámára.¹⁴ A városi polgárságnak, tudjuk, s főntebb láthattuk is, Kemény fontos szerepet szán a polgárosodás programjában – hogy ezzel kapcsolatban nem merül föl nála a „nemzetiség” vagy „szabadság” problémája, talán abból is következik, hogy a városi német, zsidó, örmény polgárság nagy arányokban vált magyarrá.

Az 1848. márciusi forradalom, a felelős kormány kinevezése, az áprilisi törvények életbe lépése után, május közepén Kemény és Csengery Antal átveszik a Pesti Hírlap szerkesztését, s vezércikkben foglalják össze a parlamenti kormányzást megvalósító változásokból – amikor a köz- és magánjogban majdnem minden megváltozott, s szinte csak „a törvényhatósági hivatalnevek maradtak még fenn” – következő feladataikat, nem feledkezve meg arról sem, hogy a világpolitika is „megváltoztatta nehézkedési pontjait”, s Európa térképe is átalakulhat. A lap támogatni fogja a Batthyány-kormányt, s bizonyos értelemben a Pesti Hírlap

11 Ezúttal nem Magyarország és Erdély, hanem az erdélyi natiók uniójáról van szó.

12 Azaz a magyar és a székely.

13 Kemény Zsigmond: *Nyilatkozat és fölszólítás*. In uő: *Korkívánatok*. I. m., 251. p.

14 Kemény Zsigmond: *Montesquieu és I. Béla király*. I., Pesti Hírlap, 1847. szeptember 21., [191]–192. p.; III., szeptember 26., [203.] p.

kormánylappá is válik; a demokratikus eszmék mellett kötelezi el magát, a *pragmatica sanctio*t pedig következményeivel mint a nemzet önfenntartását biztosító kétoldalú szerződést elfogadja. A nemzetiségekre vonatkozó passzus ez: „Továbbá mi a szabadságot és egyenlőséget az ország minden lakosai közvagyonának; de az országot magát egész kiterjedésében a magyarok országának tartjuk. Következéleg nyelvünk diplomatiái állását s honunk épségét akárminő megtámadások ellen hűn védendjük. Ezt valljuk a legszentebb alaptörvényünknek, mellynek a többieket, bármi nagyok, bármi becsesek legyenek, alárendeljük.”¹⁵ Az ország főnnállásának legnagyobb veszedelmét a „szláv forradalmi irány”-ban látják, „melly az európai civilizáció romjain akar magának jövőt teremteni”, s mely ellen az örökös tartományoknak a német szövetséghez való csatlakozása – „szorosabb ragaszkodás”-a adhat védelmet. Magyarország „kifejlődése”, együtt Ausztriával, a német egységben – ezek akadályozhatják meg a „germán elem” a szlávok által történő leigázását és a Magyarország északi részein Prága hatására kitörő polgárháborút. „Ha pedig hazánkban a független magyar kormány hatalma lábba tiportatik, ha minden ellenséges elem ellenünk leendő zúdítva, akkor azon posztók, mellyeket mi elveszithetnénk, nem lennének megtarthatók hosszabb időre sem a dynastia, sem a birodalom számára; sőt minden talpalatnyi föld észak befolyásának s olly erőnek nyujtana támaszkodási pontokat, mellyek főttáborozásaikat a civilizáció ellen Németország szívében folytatnák.”¹⁶

A polgárháború idején Keménynek természetesen nincs egységes álláspontja a nemzetiségekről; különbséget tesz a kormány mellett kitartó és az azzal szembe forduló csoportok között – az utóbbiak az ő értelmezésében külhatalom érdekeiért harcolnak: ez a cári birodalom, világnézetileg a pánszlávizmus. Ennek hívei az elszakadó délszlávok, a prágai kongresszus résztvevői – köztük a magyarországi szlovák küldöttek – és a cári befolyás alatt álló román vajdaságok, ahonnan erős hatások érik az erdélyi románokat. Reális szövetséges pedig a frankfurti német birodalmi gyűlés volna, amelynek támogatnia kellene Magyarországot a keleti barbarizmussal szemben. A háború kitörése előtt a lap számos közleménye a jobbagyságból az áprilisi törvények által felszabadított románság iránti szolidaritást tükröz, s még a balázsfalvi román nemzeti gyűlés polgárosulást célzó pontjait is az unió révén tartja kivitelezhetőnek. Az október 29-i, –a.– betűjelű – Kemény monográfiája, Papp Ferenc szerint az írótól származó – vezércikke tételesen cáfolja a magyar kormány terrorizmusáról terjesztett vádakat. „Illy rágalmas a reactio szokott eljárásához tartozik, melly egyebet nem tanult a történelemtől mint, hogy ugyanakkor, midőn a vérbíróságot felállítja, kegyetlenséggel vádolja azokat, kiket legyilkolni szeretne” – ez már egy másik dokumentumból való, abból a proklamációból, amelyet Kemény írt az erdélyiekhez az országgyűlés megbízásából, miután Anton Puchner erdélyi főhadparancsnok október 18-án megtagadta az engedelmisséget a magyar kormánynak és ostromállapotot hirdetett. „A Puchner által kiadott proclamáció, midőn a rend helyreállítását igéri, azon a szolgaság rendezését érti; midőn szabadságról szól, a népet a réginél is gyalázatosabb rabigába akarja dönteni; midőn a nemzetiség elnyomatásán sajnálkozik, egyik népet a másik ellen

15 Csengeri [sic!] Antal – Kemény Zsigmond: *Pest, majus 15-kén*. Pesti Hírlap, 1848. május 16., [439.] p.

16 Uo.

ingerelni s kölcsönösen gyöngíteni kívánja; midőn végre az ország alkotmányos jogainak védelméről beszél, azon terv fonalszálaít követi, melly szerint a reactió hasonló ígéretek közt, Magyarországot több osztrák tartományokra felosztani, és azután az egész osztrák birodalmat az absolutismus járma alá vonni igyekezett.

A camarillának gyalázatosságát épen az tetézte leginkább, hogy az 1848-ki törvényekben az urbériség felszabadítását, a jogegyenlőséget, a népnek az alkotmányba befolyását gyűlölte; de miután mindezeket egyenesen megtámadni nem merte, inkább az ország függetlenségét akarta aláásni; csakhogy a közromlás közt, a népet ismét szolgaságba sülyeszthesse. [...] De a törvényhozás biztosan számít a volt Erdély népeinek józan értelmére, mellyet üres szavakkal megvesztegetni nem lehet [...]"¹⁷

1849-ben Debrecenben Kemény az ellenzéki elit csoportjához, a Békepárthoz tartozott. Képviselőként ellenezte azoknak a rögtönítelő törvényszékeknek a fölállítást, melyek elé azokat idézték volna, akiket az ellenséggel való együttműködéssel vádoltak, és az új fővárosban meg nem jelent képviselők mandátumuktól való megfosztását is, amelynek komolyabb következményei is lettek volna. Ez esetben Keményék a béke érdekében a nemzetiségi vidékek képviselőinek támogatására is számítottak. Például a 22 szász követről eleve feltételezték, hogy nem pártolják a további háborút.

A szabadságharc utolsó fázisában Keménynek fontos szerep jut még egy fontos etnikummal, a zsidósággal kapcsolatos törvényjavaslat kidolgozásában, melyet az országgyűlés július 28-án utolsó törvényeként fogadott el. A zsidóemancipációról szóló törvényjavaslatot Kállay Ödön dolgozta ki még 1848-ban; Szemere Bertalan miniszterelnök '49 júliusában három miniszteri tanácsost, Csengery Antalt, Kemény Zsigmondot és Kuthy Lajost kér föl az alkotmány s egyben az említett törvény kidolgozására. A végső szöveget Szemere Kemény megjegyzései nyomán alakította ki.¹⁸

A bukás utáni két nevezetes röpirat közül az elsőben – *Forradalom után* – a nemzetiségi vonatkozások közül az etnikumok közötti konfliktusok a forradalomhoz és a háborúhoz vezető út állomásaiként szerepelnek; köztudott, hogy Kemény itt minden olyan igaz és hamis argumentumot előhozott, amit hasznosnak tartott ahhoz, hogy megértesse Béccsel az ostromállapot megszüntetésének szükségességét. A magyar nép a röpiratban olyan pozitív tulajdonságokkal lett fölruházva – nyíltság, az alattomoság és a bosszúszomj hiánya, a közigazgatás hagyományos formáihoz való ragaszkodás – amely vélhetően, vagyis a szöveg logikájából következően nem tartozik a nemzetiségeink karakteréhez. De a köztük és a magyarok közötti viszály a röpirat szerint az örökös tartományok és Magyarország közötti harc függvénye volt. Nyilvánvaló, hogy a Duna-medencében a „népfajok” között irtóháború dúlt, mindezt azonban „az európai súlyegyen” és ennek feltétele, a birodalom egysége, illetve az azon belüli föderalizáció viszonyrendszerében kell értelmezni. Az lehet, hogy a magyarok is a szeparatizmus előkészítői közé tartoztak, de a nemzetiségi autonómia valóban nagy horderejű dolog, nemhiába emelte az erre való törekvést az olmtüzi

17 Pesti Hírlap, 1848. október 31., 1020. p.

18. Lásd erről: Miskolczy Ambrus: *A zsidóemancipáció Magyarországon 1849-ben. Az 1849-es magyar zsidóemancipációs törvény és ismeretlen iratai*. Múlt és Jövő Kiadó, Budapest 1999.

alkotmány birodalmi céllá. Tény, hogy „már késő volna afelől kétkedni, miként a nemzetiségek szeparációja, az eszély követelésein dacolva, a képtelenség és az őrjöngés minden fegyvereivel küzdeni fog”.¹⁹ A *Még egy szó a forradalom után* fő kérdése az önállósulásra vagy autonómiára törő „fajok” viszonya lesz, amely gondolat jelen van Keménynek a röpirattal azonos évben megjelent Széchenyi-portréjában is. Széchenyi a nemzetet az állam fölé helyezte, tudatosítva az ebből származható feszültségeket – a Kemény által használt Széchenyi-citátumokban felváltva szerepel a faj, a nép és a nemzet, azonban minden esetben az utóbbi értelmében –, de a nyelvi nacionalizmust híres akadémiai beszédében mérsékelni igyekezett. A *Még egy szó...* központi tétele, hogy a történelem folyamán a Magyar Királysághoz tartozó szlávokat és románokat, a magyar királyok hűbéreseit be kell vonni Ausztria érdekszférájába, ellensúlyozandó az esetleg kialakuló keleti hatalmi centrumot; a cél az, hogy az állam keleten a nyugati polgárosodás zászlóvivője legyen. Ehhez a „Duna középvölgyét” „neutrale terrénummá” kell alakítani, amihez a szlávok és a germánok között szükség van egy mindkét félre veszélytelen, ugyanezt a feladatkört már több száz éve betöltő nemzetre. Nem kell sokat keresgélni, hogy megtaláljuk, melyikre: „Szent István ideje óta mostanig egyaránt nem valánk »„unius lingvae, uniusque moris regnum«”, mindig különböző népiségek éltek itt, de azért Nagy Lajos és Mátyás idejében ez volt Európa legnagyobb egységes állama, noha „semmi kétség, miként akkor a nyelvünket beszélők összege aránylag csekélyebb volt, mint lefolyt évtizedünkben, s mint az idén”.²⁰ Az állam nyelve a latin volt, az időnként valamilyen mértékben önálló területi egységek nem etnikai alapon szerveződtek, s azokban is létezett állampatriotista öntudat. A nemzetiségek közötti szembenállás a reformkor és a szabadságharc idejére korlátozódik, de a magyar politikai nemzet eszméje még 1848–1849-ben sem kapott halálos sebet, tehát jogi kiegyenlítésekkel fölújítható. Igaz, Kemény 1861-ben összeurópai vonatkozásban a nemzeti eszmét az államszerveződés történeti elve tagadásának minősítette, de az ellentmondás a hagyományosnak tekintett magyar nemzetfogalom tételezésével föloldható. A köztes szerep betöltését nem a magyar etnikumra, hanem a magyar politikai nemzetre kell bízni tehát. Az ötvenes években Kemény publicisztikájában találunk olyan elemet, amely a magyarok és a nemzetiségek Béccsel szemben közös érdekeire utal. A Bach-rendszer germanizáló törekvései és a betelepítések például sértik a románok és szerbek érdekeit, holott „Nincs ország, melynek belviszonya nem azokért, kik ben laknak, hanem azokért, kik bejönni szeretnének, rendeztetett volna”.²¹ Ugyanezekben az években előkerül Kemény cikkeiben a pauperizmus problémája, a nemzetiségek vonatkozásában is, ekkor ismét szociális, nem etnikai keretbe helyezve.²²

Az 1850-es évek második felében Kemény a cikkeiben már egy egybefüggő, azonos nemzeti akaratot feltételez – vagy szuggerál. Ez nemcsak ideológia, hiszen az oktrojált alkotmány föderációs programja, a németesítés jogi kerete megbukott. Kemény az októberi diploma kiadása után, az országgyűlés összehívása előtt a Pesti

19 Kemény Zsigmond: *Forradalom után*. In uő: *Változatok a történelemre*. I. m., 244. p.

20 Kemény Zsigmond: *Még egy szó a forradalom után*. In uő: *Változatok a történelemre*. I. m., 493–494. p.

21 *Pest, jul, 23*. Pesti Napló, 1851. július 23., [1.] p. (Kemény szerzőségét Papp Ferenc azonosította.)

22 K: *Eszmék és jámbor ohajtások*. Pesti Napló 1854., május 25., [1.] p.

Naplóban újratárgyalja az alkotmányossággal kapcsolatos kérdéseket, az elsők között a „nemzetiség” ügyét. A bukott rendszerben, mondja itt, a germanizáció szabadságlevelet kapott a nemzetiségek ellen, az adminisztráció és az oktatás német nyelvűvé vált, a Bach-rezsim „mindenütt németesített, azaz kultura-képes egyéneket igyekezett gyártani”. Tizenegy évig tartott „a kultura tehénhimlőjének belénk oltása, hogy a miveletlenség járványától védve legyünk, mint a Lajtán túl lakók”, következésképpen a magyar kultura (Kemény kimondottan a tudományt említi) előrehaladását „kizárólag magunknak köszönjük”. A germanizáció kiváltotta visszahatás oly mértékben fejlesztette a magyar művelődési életet, hogy a centralizáló intézmények dotációt érdemelnének, „ha erkölcsi botrány nem volna valakit azért jutalmazni, hogy szándéka ellenére használt”.²³ A tanulság világos: az alkotmányosság és az egyéni szabadság nem elegendő, az utóbbi mellé „a nemzeti individualitás szabad kifejlesztése járult, mint visszaidézhetlen követelés”.²⁴ Amikor a magyar nemzet visszahelyeztetik jogaiba, nem követheti el ugyanazt a hibát, amit Bach. Kemény az októberi diploma megjelenése után munkatársának, Falk Miksának írott levelében kijelölte a Pesti Naplónak a közeljövőben követendő irányvonalát:

„1) Az 1848-ki törvények legalitását óvatosan de mindig előtérre hozni, nem a' közjogi formákért, vagy legalább nem annyira azokért, <de> mint a' democraticus eszmékért.

2) A' Magyarországon lakó nemzetiségeknek rokonszenvét megnyerni, még előítéleteiknek is kedvezve. Mindentől idegenkedni, mi hasonlít azon eljárásához, melyet irányunkban a' németek elkövettek, azt hívén, hogy nyelvök ránk erőszakolásával kulturai missiot telyesitének.”²⁵

A Schmerling-provizórium idején Kemény, aki már azelőtt is a kiegyezésre törekvő, majd azt megvalósító magyar politikuscsoport, Deák Ferenc és köre, a „Deák-párt” szócsövévé tette lapját, ahogy korábban, az '50-es években is, túlnyomórészt a külpolitika fordulataihoz fűz kommentárokat; azonosítható cikkeiben²⁶ a német–francia viszonyról, a német–dán háborúról, a lengyelek ügyéről jóval több szó van bennük, mint a honi állapotokról. Köztük Bécs külpolitikájáról, utalva arra is, hogy „A jó belpolitika vezet jó külpolitikára”.²⁷ Vezércikkeiben gyakran szinte napról napra követi és kommentálja az európai „súlyegyen” és a magyarkérdés szempontjából kiemelkedő világpolitikai eseményeket. A provizórium válságos pillanataiban azonban rendszeresen üzen Bécsnek; a centralista sajtót fricskázza. Kemény és társai készen állnak arra, hogy a döntő pillanatban tárgyaljanak a magyar alkotmány visszaállításáról, félmegoldásba még egyszer nem

23 Kemény Zsigmond: *Pest, november 6.* Pesti Napló, 1860. november 7., [1]–2. p.

24 Kemény Zsigmond: (A nemzetiség kérdése). Pesti Napló, 1861. január 1., [1.] p.

25 Kemény Zsigmond – Falk Miksának, [Pest, 1860.] oct 23-kán. In *Kemény Zsigmond levelezése.* Sajtó alá rendezte Pintér Borbála. A levelek összegyűjtésében részt vett Somogyi Gréta. Balassi Kiadó – ELTE, Budapest 2007, 332. p.

26 Csak egy részük van aláírva, illetve szignóval ellátva, Papp Ferenc igyekezett azonosítani a névtelenül közölték egy részét; újabb – és maradéktalan sikerrel nem kecsegtető – vállalkozás volna annak kiderítése, hogy ami bennük tükröződik, mennyiben az író személyes meggyőződése, és mennyiben pártálláspon. Egy helyütt említi ugyan, hogy a cikkeket hol aláírja, hol meg nem, s indoklásából arra lehet következtetni, hogy az aláírtak közvetlenebbül tükrözik a személyes álláspontját, de ez az állítás már csak azért is nehezen hihető, mert van olyan vezércikksorozata, ahol csak a zárórész végén van föltüntetve a neve.

27 Kemény Zsigmond: *Pest, jul. 18.* Pesti Napló, 1865. július 19., [1.] p.

mennek bele, mint az októberi diploma és a februári pátens idején. Deák Ferenc *Adalékok a magyar közjoghoz* című könyvének megjelenése idején például Kemény kommentárokat fűz Wenzel Lustkand és Deák vitájához – természetesen a magyar közjogi álláspont igazolásaként. Három nappal Schmerling és politikája bukása után, számítva arra, hogy Bécs előbb-utóbb csak kénytelen lesz összehívni a magyar országgyűlést, világosan kifejti, hogy hogyan képzei el csoportja az Erdéllyel való együttműködést. Minthogy a magyarok szerint a 48-as törvények érvényesek, az unió is bevégzett tény, hiszen biztosított egy erdélyi és egy magyarországi törvénycikkkel. Ez azonban nem jelenti a regionális igények letörését: „De mi midőn uniót akartunk, nem akartunk *unificáltatást*, mely ne tőrjön Erdélyben autonomicus életet, és a szorosabb értelemben vett tartományi ügyekre még külön országgyűlést. Mi az erdélyi nemzetiségek sajátságos helyzete miatt óvatosan kerülünk minden unificálási irányt, s az unio kapcsai által nem ohajtanánk praejudicálni a méltányos autonomiai törekvéseknek.”²⁸ Majd ha az országgyűlést törvényesen kiegészíthetik – az erdélyi képviselőkkel –, lefektetik az alapokat, amelyeken a sajátos erdélyi viszonyoknak megfelelő rendezés megtörténhet, s az autonómiaigények is kielégíttetnek. Ugyanebben az időben Deákék a horvátokat nem akarják befolyásolni: döntsék el ők, hogy milyen közjogi viszonyban akarnak állni a magyarokkal.

Néhány hónapon belül valóban összehívják az országgyűlést; a lipótvárosi választókerületben Ráth Károllyal szemben – aki később az egyesített főváros első főpolgármestere lesz – báró Kemény Zsigmond is indul képviselőjelöltként. A városi vigadóban lezajlott választáson Tóth Lőrinc ajánlja Keményt, aki 105 szavazattal kap többet Ráthnál, küldöttség megy érte, s ő megérkezve beszédet intéz az ott lévőkhez az új országgyűlés feladatairól. Az utóbbi években „a provisoriumok egymást váltották fel”, s nem tartottak országgyűlést, a mostaninak az anyagi viszonyok javításán, az ipar és a kereskedelem helyzetének megoldásán kívül két, az elmúlt országgyűlés által ráhagyományozott feladatot kell megoldania: „Egyik a nemzetiségi kérdés elintézése, a másik hagyomány, mely a vallás szabadságának betetőzését kívánja: az izraeliták viszonyainak rendezése.” S csak ezek után sorolja a további feladatokat, a közjogi kérdések tisztázását, a közös ügyeknek a birodalom biztonsága érdekében történő rendezését.²⁹

Bécsből azonban még a kiegyezés után is érik támadások a magyar politikát, bár Kemény annak „az öreg »Presse«”-ben megjelent cikknek a szerzőjében, akinek július első napjaiban válaszolt, nem osztrákot, hanem pánszlávot sejdít, mert más aligha írhatott „ily nevetséges és ámitó szavakat”, mint például azt, hogy a lengyelek már rokonszenveznek a (megszálló) oroszokkal, de ezt bizonyítja a Kemény által vitatott cikknek az a része is, amely szerint a magyarok az új politikai helyzetben éppen nekikezdenek a délszlávok elnyomásának; a Presse nyilvánvalóan arra a jelentésre utal, melyben a magyar országgyűlés „a nemzetiségi kérdés tárgyában kiküldött bizottsága **alválasztmánya** [...] a nemzetiségeknek oly állást, oly befolyást biztosít, a milyennel cislajthanus collegáink még nem boldogították sem a szlovenokat, sem a ruthenokat, de még a velők miveltségben alkalmasint egyenlő cseheket sem”. Cislajtániában aligha mernének „oly széles jogkörű

28 Kemény Zsigmond: *Pest, július 29. 1865.* Pesti Napló, 1865. július 30., [1.] p.

29 *Az 1865-iki választások Pest városában.* Pesti Napló, 1865. november 24., [1.] p.

municipiumokat” létrehozni, mint a magyar megyék, amelyekben sok helyütt a nemzetiségi többség érvényesülhet. Azonban járjon elől példával a Reichsrat, adjon olyan nyelvtörvényeket a nemzetiségeknek, melyek „dicsvágyunkat a verseny által emelik”.³⁰

A kiegyezés után az akkori baloldal számít a fő ellenségnek, amelynek tagjai nem nyugszanak bele a függetlenség korlátozásába; Kemény tudja, hogy nincs mindenki számára megfelelő megoldás: „nincs általánosan jó kormányzási forma, hanem viszonylagosan az a leghelyesebb, mely az adott helyzetben legtöbbet nyugtat meg, vagy legalább legkevesebbet ingerel kétségbeejtő vállalatokra”.³¹ A heterogén elemekből álló nagy politikai egységek számára a centralizáción kívül még két forma létezik, a szövetséges állam vagy az államszövetség. Ezek Kemény szerint a nemzet „geniusával” és „multunk történetének irányával” összeegyeztethetetlenek. Deák azonban kidolgozott egy harmadik formát, amely „az egyenlőség és paritás alapján” képes közcélra egybefogni azokat az erőket, melyek szembefordulva egymást gyöngítenek. Ezt fenyegetik a szélsőséges pártok, amelyek „akár a phrygiai sapkát teyék fejükre, akár a fehér liliumot tüzzék zászlóikra, csak azt fejezik ki, hogy ők fel akarják dulni azon reményt, mely az alkotmányosságból merítette a hitet az európai egyensúly fenntartására, a kisebb országok területi épségének megoltalmazására, a nemzetiségi versengések és vérengzések eltávolítására, s hazánk területének szét nem daraboltatására.”³² Az 1869-es választások során, amely választások a közvélekedés szerint a kiegyezést – és az azt kiharcoló erőket – legitimálták, Kemény a baloldal részéről már kommunisztikus akciókat látott az ellen a „szerencsés kiegyezkedés” ellen, „melyet most ócsárolni szeretnek oly férfiak is, kik elérhetését nem merték remélni”, s mely kiharcolta az alkotmányosságot a miniszteri felelősséggel. „A szenvedőleges ellenállást sürgős tevékenységnek kelle felváltani.”³³

Kemény 1867-es publicisztikájának fontos darabja az a cikksorozat, amelyben Kossuth Lajos Deáknak címzett nyílt levelére válaszolt; a kormányzó ítélete szerint Deák a jogvisszaszerzés alapjáról a jogfeladására lépett a kiegyezéssel, a végkövetkezmény pedig mindazon jogok megsemmisülése lesz, melyek „az alkotmányos állami élet lényegének biztosítékait képezik”. Nincs terünk itt Kemény összes ellenargumentumának ismertetésére, csak arra szorítkozunk, ami a nemzetiségi vonatkozásokkal szorosan összefügg. Kemény főlemlegeti Kossuthnak a dunai konföderációra vonatkozó korábbi tervét. Az elképzelt konföderációban a közös ügyek közé tartozott volna a terület védelme, a külpolitika, diplomácia, a kereskedelem, a vámok, a vasútügy, a „*pénz, mérték és suly*”, a haderő, erődök, hadikikötők dolga. Azaz a magyar, a román és a délszláv nemzetek föderációjában – amellet, hogy, mint máshol, több helyütt írja Kemény, a magyarok kisebbségben lennének – „*valamivel* még szorosabb volna a beolvasztás, s még inkább vesztené el hazánk *függetlenségét, önállóságát*”. Ráadásul ennek a kossuthi állameszmének „még csak egy nagy európai háborúval lehetne foganatosítását eszközölni”. „Valóban, sok zaj volna ez egy tojáslepényért.”³⁴

30 Kemény Zsigmond: *Pest, julius 2. 1867.* Pesti Napló, 1867. július 3., [1.] p.

31 Kemény Zsigmond: *Pest, junius 17.* Pesti Napló, 1868. június 18., [1.] p.

32 Kemény Zsigmond: *Pest, junius 13.* Pesti Napló, 1868. június 14., [1.] p.

33 Kemény Zsigmond: *Pest, aprilis 26. 1869.* Pesti Napló, 1869. április 27., [1.] p.

34 Kemény Zsigmond: *Nyílt válasz Kossuth nyílt levelére* [Harmadik rész] *IV.* Pesti Napló, 1867. május 30.

Márpedig a Pesti Napló szerkesztője már évekkal a kiegyezés előtt tart a nagy európai háborútól; 1863-ban írja, hogy mindenki háborút akar, egész Európa két nagy táborra szerveződik a lengyelkérdés miatt, csak azt nem lehet tudni, hogy melyik ország melyik táborban van – a keret már készen van, de a tartalom még bizonytalan. Egyetlen dolog biztos: „Európa zilált állapota.”³⁵

„Ha Európát nagyobb veszélyek környékeznék, mint most: akkor tán kevesebb jelét adná töprenkedő félelmének. Megijedt a francia császárnak egy pár napig tartó gyengélkedésétől; a pénzkrízis aránytalan izgatagságba hozta; a dalmatiai csetepatékat a keleti ügyek fenyegető válpontjának tekinté, fél Poroszország hallgatagságától, az orosz politika rejtélyes csendjétől, s még a cseh tüntetéseket is vihar jelének kezdi tekinteni.

Igaz, hogy nincs valami örvendeztető azon ellenmozgalmakban, melyek a létező állapotot vagy a kényuralom, vagy a fejetlenség számára akarnák kizsákmányolni. De mindezek dacára a képviseleti rendszer terjed és gyökeret ver, a kereskedés és ipar – a közbejött válságok dacára is erőteljesen fejlődik, a háboru veszélyeit pórázon tartja azon indokolt félelem, hogy mostani viszonyaink közt a háboru localisált nem lehet, s ha a küzdelem csakugyan kitörne, e nagy válságba Európa minden hatalmasságai együtt vagy egymásután besodortatnának.” E a hit „legbiztosabb kezessége a békének”.³⁶

Általunk ismert utolsó névvel ellátott politikai cikkében,³⁷ 1870. május 17-én ismét Kossuthal vitatkozik Kemény, pontosabban a „nagy számüzött” friss megnyilatkozását állítja a kiegyezés szolgálatába. Kossuth, valószínűleg a megerendszer megőrzése érdekében, megkülönbözteti az intéciókat és a törvényeket, az utóbbiak elbíráják, sőt igénylik a folyamatos változtatásokat, az előbbiekhöz alig szabad hozzányúlni. Kemény játszva bebizonyítja, hogy Kossuth és pártja, benne maga a cikkíró is 1848-ban éppen az intéciók fölött aratott győzelmet a „várna rendszer” megdöntésével s a földbirtok szabaddá tételével. Ez logikus is; a forradalomnak nem az a célja, hogy megkapargassa a törvényeket: „Jelentéktelen törvényekért nem láznak fel a népek, hanem az intéciókért”; van aki a monarchia, van aki a köztársaság híve, van aki szocializmust akar, mások a kommunizmusért küzdenek. Nyilvánvaló, hogy ezek a célok „az intéciók felforgatásával” érhetők csak el. Kemény maga a két elem közt akkora különbséget, mint amelyet Kossuth, nem lát ugyan, de üdvözli a volt kormányzó „tetőtől talpig conservatív” levelét, amely szerinte azt jelenti, hogy annak írója közvetetten a *pragmatica sanctio* és a delegációk mellett foglal állást. Lévéen azok ugyanolyan intéciók, mint a megerendszer. Amely melleleg a nemzetiségi jogok védelmezője is.

Filep Tamás Gusztáv

35 Kemény Zsigmond: *Pest, máj. 21. 1863.* Pesti Napló, 1863. május 22., [1.] p.

36 Kemény Zsigmond: *Pest, december 31.* Pesti Napló, 1870. január 1., [1.] p.

37 *Pest, majus 16.* Pesti Napló, 1870. május 17. Reggeli kiadás, [1.] p. Papp Ferenc sem talált Keménytől későbbre datálható politikai cikket; az említett szöveg után csak a június–júliusi számokban közölt *Anna* című drámai költeményre hivatkozik. Papp Ferenc: *Báró Kemény Zsigmond.* II. köt. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1923, 535. p., 539. p.

